

~ ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ~

УДК 658.14/17:330.14

DOI:10.32680/2409-9260-2023-5-6 -306-307-7-15

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНІ ОЧІКУВАННЯ

Гудзь Т. П., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та банківської справи, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна
e-mail: gtp9@ukr.net
ORCID ID:0000-0002-2310-5425

Сгоричева С. Б., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, Україна
e-mail: yehorycheva.sb@gmail.com
ORCID ID:0000-0002-7829-7073

Литвинюк М. В., здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії зі спеціальності 073 Менеджмент, кафедра менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна
e-mail: litvinyuk.maxim@gmail.com
ORCID ID:0009-0005-8945-6139

***Анотація.** Мета статті полягає у вивченні сучасних умов функціонування вітчизняних підприємств різних галузей економіки України, характеристики загроз та ключових напрямів змін. Поставлена мета досягається послідовним вирішенням завдань з використанням діалектичного та логічного підходів, методів індукції та дедуції, аналізу та синтезу, розрахунку абсолютних та відносних показників, що характеризують умови та обсяги діяльності підприємств в Україні. Досліджено економічні наслідки року війни для українських підприємств, а саме: втрата людського капіталу, знищення продуктивних сил вітчизняних виробників, зростання дефіциту зведеного бюджету, незбалансованість платіжного балансу, істотне зростання зовнішнього боргу, скорочення валового внутрішнього продукту, наростання інфляції. Серед здобутків, що формують сучасні умови господарювання, визнано захист незалежності, консолідація зусиль міжнародної спільноти для забезпечення перемоги України, набуття статусу кандидата країни-члена ЄС, розширення пільгових режимів для виходу українських підприємств на європейський ринок, збереження стабільності в банківському секторі та утримання цінності національної валюти в межах валютного фарватеру. Характеристика діяльності підприємств розкриває оціночні показники нанесених їм війною збитків, скорочення обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспортування, а також стримано песимістичні економічні очікування у бізнес-середовищі під впливом високого рівня невизначеності тривалості війни, екологічних, соціальних та економічних наслідків вчиненого ворогом екоциду, монетарного та податкового тиску. Практична значимість статті полягає у формуванні спектру завдань для держави та бізнесу щодо відбудови промислової та соціальної інфраструктури, відновлення виробничих потужностей і житлового фонду, забезпечення доступу до соціальних та медичних послуг, розбудови сталої енергоефективної та інклюзивної інфраструктури, стимулювання розвитку конкурентоспроможної промисловості, підвищення якості людського капіталу, а також забезпечення євроінтеграційних вимог. Виділено ключові інструменти державного регулювання економічної діяльності під час війни, а саме розробка проєктів відбудови інфраструктури та соціально-економічного розвитку економіки, монетарні важелі впливу Національного банку України, механізми зовнішнього фінансування для підтримки платіжного балансу та забезпечення військових та соціальних витрат державного бюджету.*

***Ключові слова:** підприємства, бізнес, бюджет, дефіцит, інфраструктура, збитки, війна, євроінтеграція, розвиток.*

FUNCTIONING OF UKRAINIAN ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF WAR: ANALYSIS OF THE SITUATION AND ECONOMIC EXPECTATIONS

Hudz Tetiana, professor of the Department of Finance and Banking, Doctor of Economic Sciences, professor, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: gtp9@ukr.net
ORCID ID:0000-0002-2310-5425

Yehorycheva Svitlana, Doctor of Economic Sciences, professor, professor of the Department of Finance, Banking Business and Taxation, Yuriy Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava, Ukraine
e-mail: yehorycheva.sb@gmail.com
ORCID ID:0000-0002-7829-7073

Lytvyniuk Maksym, recipient of the third (educational and scientific) level of the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 073 Management, Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine
e-mail: litvinyuk.maxim@gmail.com
ORCID ID:0009-0005-8945-6139

Abstract. *The purpose of the article is to study the current conditions of functioning of domestic enterprises in various sectors of the Ukrainian economy, to characterise threats and key areas of change. This goal is achieved by consistently solving problems using dialectical and logical approaches, methods of induction and deduction, analysis and synthesis, calculation of absolute and relative indicators that characterise the conditions and volumes of activity of enterprises in Ukraine. The economic consequences of the military and terrorist actions of the aggressor country on the territory of Ukraine, as well as the achievements of our state, are investigated. The most significant of these are: loss of human capital, destruction of the productive forces of domestic producers, growth of the consolidated budget deficit, imbalance of the balance of payments, significant growth of external debt, reduction of gross domestic product, and rising inflation. The achievements of our country during the war, which fundamentally shape the current economic environment, include the defence of independence, consolidation of the international community's efforts to ensure Ukraine's victory, acquisition of the status of an EU candidate country, expansion of preferential regimes for Ukrainian enterprises to enter the European market, preservation of stability in the banking sector and keeping the value of the national currency within the currency fairway. The article describes the activities of enterprises by type of economic activity, which reveals the estimated indicators of losses caused by the war; reduction of industrial and agricultural production, construction, transportation, as well as restrained pessimistic economic expectations in the business environment under the influence of a high level of uncertainty about the duration of the war; environmental, social and economic consequences of the enemy's ecocide, monetary and tax pressure. The article highlights the instruments of state regulation of economic activity during the war, namely, the development of projects for the reconstruction of infrastructure and socio-economic development of the economy, monetary levers of influence of the National Bank of Ukraine, mechanisms of external financing to support the balance of payments and ensure military and social expenditures of the state budget. The practical significance lies in the formation of a range of tasks for the state and business in the short and long term to rebuild industrial and social infrastructure, restore production facilities and housing stock, ensure access to social and medical services, build sustainable energy efficient and inclusive infrastructure, stimulate the development of competitive industry, improve the quality of human capital, and meet European integration requirements.*

Keywords: *enterprises, business, budget, deficit, infrastructure, losses, war, European integration, development.*

JEL Classification: M290, E690.

Постановка проблеми. Важко оцінити умови роботи підприємств за останні півтора року життя України у запеклій боротьбі за свою незалежність. Найболючіше – це втрати серед українських військових і цивільного населення.

Відкрив нову страшну сторінку сучасних українських реалій військовий злочин держави-терориста – вчинений акт екоциду через підлив дамби Каховської ГЕС. Це має і буде мати катастрофічні екологічні, гуманітарні, соціальні та економічні наслідки у міжнародних масштабах. Збитки цього варварського вчинку не можуть бути досягнуті з об'єктивних причин, бо Україна та цивілізований світ будуть долати ці наслідки роками.

Попри жахиття загрози глобальній безпеці, демократична спільнота всього світу показала готовність допомагати Україні вистояти та перемогти в цій війні, надаючи безпрецедентну військову, фінансову та гуманітарну допомогу, а також розширюючи санкції проти терористичної росії.

Вистоявши рік війни за незалежність держави, український бізнес не здається та продовжує будувати плани на майбутнє, попри всі складнощі. Найбільший негативний вплив на діяльність підприємств в Україні чинять такі біди, як активні бойові дії та близькість до фронту, руйнування, обстріли, перебої з електропостачанням та зв'язком. Серед найбільш впливових економічних факторів, які по суті є наслідками війни, варто назвати: недоступність кредитних коштів, падіння споживчого попиту на товари та послуги потреб вищої категорії, зменшення платоспроможності населення, ускладнення логістики, інфляція, податковий тиск. Але попри війну, представники як малого, так і середнього бізнесу прагнуть розширення своєї діяльності вже з 2023 року, як свідчать результати опитування, проведеного Європейською Бізнес Асоціацією [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська наука тримає свій фронт та намагається не лише оцінити збитки для вітчизняної економіки від зухвалого вторгнення північного сусіда, а й окреслювати шляхи реформування у напрямі до євроінтеграції, розробляти проекти відбудови у воєнний час та на перспективу після нашої перемоги.

Так, за різними оцінками, понад 8 мільйонів людей покинули Україну у пошуках притулку від війни в інших країнах, насамперед в Європейському Союзі (ЄС), ще близько 7 мільйонів людей були змушені покинути свої домівки, однак залишилися в Україні в якості внутрішньо переміщених

осіб. За даними Київської школи економіки (KSE), станом на січень 2023 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок російського вторгнення, оцінювалася в 137,8 млрд. доларів США, у тому числі 54 млрд. доларів США – збитки, завдані житловому фонду. Під час війни було пошкоджено або зруйновано близько 150 000 житлових будинків, з яких 131 400 – приватний сектор і 17 500 – багатоповерхівки. Промислова інфраструктура України також є істотно постраждалою сферою: 35,6 млрд. доларів США збитків для держави і 13 млрд. доларів США втрат для бізнесу [2].

Поряд із цим аналізу піддається політичний процес євроінтеграції. Фактом є те, що у першій половині 2022 року політика Уряду та Національного банку України була спрямована насамперед на утримання макроекономічної стабільності, недопущення стрімкого зростання бідності та підтримку бізнесу. Вже у другій половині минулого року, у зв'язку з набуттям Україною статусу кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року, вона зосередилася на виконанні семи рекомендацій Європейської Комісії, які є передумовою для початку переговорів про членство в ЄС [3, 4]. На шляху до цього наша країна вже отримала п'ять безвізових режимів від ЄС. Це «енергетичний безвіз», коли Україна приєдналася до європейської енергосистеми, «транспортний безвіз», завдяки якому українському бізнесу більше не потрібні дозволи на вантажні автомобільні перевезення, «економічний безвіз», який на рік скасував усі мита та квоти на українські товари, що експортуються до ЄС. Крім того, було запроваджено «митний безвіз», який інтегрував нашу митницю в європейську, та «цифровий», завдяки якому Україна стала учасником програми «Цифрова Європа» [5, 6].

Варто також зазначити, що дискусії про необхідність підготовки до відновлення після війни розпочалися ще у травні 2022 року [7, 8]. І вже 4-5 липня 2022 року на Міжнародній конференції URC 2022 у Лугано (Швейцарія) Україна презентувала свій Національний план відновлення, який включав як заходи з реформування, так і оцінку збитків та обсягів фінансування для відновлення [9]. Ця конференція була ініційована Україною, але ближче до кінця 2022 року, західні країни, покликані знайти механізм координації допомоги Україні, провели на кшталт конференції у Вашингтоні, Берліні та Парижі.

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Втрата людського, реального та фінансового капіталів поряд із викликом переходу українських підприємств на роботу за європейськими стандартами неминує криють у собі ризики, уникнення яких вимагає ґрунтовної підготовки для переведення бізнесу у якісно нові умови функціонування.

У зв'язку із цим, глибокому теоретично-практичному опрацюванню підлягають реальні умови функціонування українських підприємств, осучаснення оцінок швидкості та якості перетворень у вітчизняному бізнесі, як результату неминучого руйнування старого стилю та створення нових правил гри на ринку.

Мета дослідження полягає у вивченні сучасних умов функціонування вітчизняних підприємств різних галузей економіки України, характеристики загроз та ключових напрямів змін.

Основний матеріал. Військова агресія росії проти України уже півтора року позбавляє життя і калічить долі мільйонів українців, нищить продуктивні сили національного виробника, руйнує логістичну та соціальну інфраструктуру, гальмує економічну активність підприємств. Це неминує позначається на зростанні дефіциту бюджету через постійне розширення потреб у покритті витрат, пов'язаних із забезпеченням оборони та соціальної підтримки населення. Так, дефіцит Зведеного бюджету у 2022 р. сягнув 844,8 млрд. грн. або 17,6% валового внутрішнього продукту (ВВП) [10]. Це свідчить про те, що фіскальна політика була стимулюючою і суттєво підтримала платоспроможність сукупного попиту. Зростання дефіциту бюджету об'єктивно супроводжувалося значними обсягами запозичень як з внутрішніх, так і з зовнішніх джерел. Іноземні гранти становили п'яту частину доходів державного бюджету 2022 року. Цей факт продемонстрував солідарність провідних країн світу з Україною під час збройної агресії росії. Частка іноземних грантів у загальному обсязі зовнішнього фінансування, включно з кредитами, сягнула 46%. Втім, навіть така частка грантової допомоги не захистила Україну від надмірного боргового навантаження. На кінець 2022 року співвідношення державного боргу до ВВП зафіксоване на рівні 85% сягнуло за поріг (у 70%), визначений для країн з ринковими економіками, що формуються [10].

У 2022 році валові державні запозичення зросли більш ніж удвічі відносно їх обсягу за попередній рік. Уряд та місцеві органи влади залучили впродовж року війни 697,2 млрд. грн. із внутрішніх джерел та 612,2 млрд. грн. із зовнішніх джерел [11]. Показово, що сума зовнішніх позик у гривневому еквіваленті зросла майже втричі. За цих обставин обсяг

чистих зовнішніх запозичень у 2022 році сягнув колосальних 11,8% ВВП, покривши 2/3 дефіциту державного бюджету.

Отже, мобілізація зовнішніх ресурсів дозволяє покривати критичні потреби у драматичний період існування незалежної держави та підтримувати офіційні валютні резерви, і водночас опосередковано посилює тиск зовнішньо-боргового навантаження.

Продаж державних облігацій внутрішнім інвесторам здатен стати більш вагомим джерелом фінансування бюджетного дефіциту в Україні [12]. Адже у США розміщення державних облігацій на внутрішньому ринку допомогло профінансувати 46% бюджетного дефіциту під час Другої світової війни [8, с. 168].

На жаль, в Україні внутрішнє фінансування від комерційних кредиторів має негативне сальдо, тобто цей спосіб фінансування виснажує державний бюджет через високу вартість високоліквідних цінних паперів. Так, середня процентна ставка за ОВДП на первинному ринку на кінець 2022 року підвищилася до 20,8% річних [11]. Ключовим фактором заниженого попиту стало існування конкурентного інструменту від Національного банку України (НБУ) для комерційних банків, а саме депозитних сертифікатів з двадцяти трьох відсотковою річною дохідністю. Втім, з квітня 2023 року ставку за сертифікатами «овернайт» знижено до 20% річних, але натомість передбачається ввести на ринок строкові сертифікати терміном на три місяці з дохідністю на рівні облікової ставки, тобто 25% [11].

Через обмеженість внутрішніх джерел покриття дефіциту з початку війни застосовувалося монетарне фінансування бюджету, обсяг якого на кінець року досяг 400 млрд. грн. або 8,4% ВВП [11]. Частка емісійних ресурсів НБУ в боргових джерелах фінансування дефіциту державного бюджету становила 30,5%. На тлі монетизації дефіциту державного бюджету інфляція прискорилося з 10,7% у лютому 2022 року до 26,6% на кінець цього ж року [11]. Втім, прискорення інфляції також було зумовлене руйнуванням виробничої бази та дисбалансом між попитом і пропозицією на внутрішніх ринках, руйнуванням виробничої та логістичної інфраструктури, зростанням цін на окремі засоби виробництва та обігу, девальвацією національної валюти та подорожчанням імпортованих товарів.

Складність збалансування зовнішніх рахунків зумовлена скороченням експортних надходжень через блокування морських портів та руйнування логістичної інфраструктури, а також збільшення відтоку валюти за міжнародними транзакціями українських мігрантів. Втім, з початком повномасштабної війни НБУ заборонив більшість транскордонних потоків капіталу. Загалом у 2022 році платіжний баланс був зведений з дефіцитом у розмірі 2,9 млрд. доларів США, тоді як у 2021 році профіцит становив 487 млн. доларів США. Станом на кінець 2022 року міжнародні резерви становили 28,5 млрд. доларів США, але до квітня 2023 року вони зросли до 36,0 млрд. доларів США. Цього достатньо для фінансування імпорту протягом наступних 4,7 місяців. Також станом на квітень 2023 року профіцит зведеного платіжного балансу становив 1,4 млрд. доларів США. Це суттєве досягнення у роботі щодо забезпечення фінансової стабільності в країні, що веде запеклу боротьбу за свою незалежність. Звісно, цього вдалося досягти з урахуванням надходження кредитів від МВФ у сумі 2,7 млрд. доларів США за програмою розширеного фінансування для України, яка була відновлена у 2023 році (Extended Fund Facility – EFF) [11].

На економічному фронті України з початку повномасштабної війни відбувається зростання неплатоспроможності суб'єктів господарювання через їхні збитки, спричинені збройною агресією противника, що разом із низьким платоспроможним споживчим попитом, погіршенням та подорожчанням логістики, суттєвим зростанням цін на світових ринках енергоносіїв та значним пошкодженням енергетичної інфраструктури України спонукає підприємства до згорання бізнесу.

За офіційними даними, реальний ВВП України у 2022 році знизився на 11,4%, порівнюючи з 2021 роком, але дещо перевищив його значення у рік антикоронавірусного карантину для бізнесу [13]. Безумовно, війна позначилася на всіх галузях реального сектору національної економіки. Промислове виробництво скоротилося майже вдвічі, у тому числі у добувній промисловості – на 39,2%, у переробній – на 47,5% [13]. Найбільших втрат зазнала металургія, де кілька ключових заводів було зруйновано, а ті, що залишилися, зіткнулися з різким зростанням логістичних витрат на тлі зниження цін на металопродукцію. Як наслідок, виробництво сталі в Україні за рік війни становило лише 12,8% [13].

Найбільш стійкими виявилися виробники транспортних засобів, які здобули 1,8% зростання у 2022 році [13]. Також виробники харчової та легкої промисловості частково врятувалися від значного просідання ринку збуту швидким пристосуванням до військових потреб, обмежившись падінням до 26-27% [13]. Через руйнування, високу невизначеність,

погіршення добробуту споживачів, відсутність вільних коштів у підприємств та обмеженість бюджетних ресурсів значно скоротилося будівництво. Так, будівельних робіт у 2022 році виконано в обсязі третьої частини від масштабів будівництва 2021 року [13].

Активні бойові дії нині перешкоджають реалізації масштабних проєктів з відновлення в Україні. Крім того, обстріли енергетичної інфраструктури України з боку росії пошкодили понад 50% її генеруючих та передавальних потужностей [2]. Постраждали всі види генерації – атомна (пошкоджено трансформатори, що передають електроенергію в мережу, захоплено Запорізьку АЕС), тепла (знищена коксохімічна промисловість Донбасу), гідроенергетика – варварськи зруйновано Каховську ГЕС. Дефіцит електроенергії змушує енергетичні компанії відключати від мережі промислових і побутових споживачів, що призводить до скорочення виробництва і погіршення добробуту українців. Загалом у 2022 році виробництво електроенергії скоротилося на 46,1% [13]. До початку повномасштабної війни Україна встигла завершити об'єднання української енергосистеми з європейською ENTSO-E та від'єднатися від спільної енергосистеми з країною-нападником. Об'єднання з ENTSO-E дозволяє Україні напряму обмінюватися електроенергією з ЄС і значно підвищити енергетичну незалежність країни. Ще влітку 2022 року Україна експортувала електроенергію, тоді в системі був її надлишок, та почала імпортувати електроенергію наприкінці 2022 року, коли виник дефіцит.

Постраждала вітчизняна нафтогазова галузь: знищено 28 нафтобаз, обстріляно Шебелинський НПЗ, зруйновано Кременчуцький НПЗ, пошкоджено Одеський та Лисичанський НПЗ. Внаслідок цього Україна змушена імпортувати паливо з-за кордону, вартість якого постійно коливається, але станом на червень 2023 року світовий ринок нафти повернувся до рівня цін кінця 2021 року, а саме 76,7 доларів США за барель нафти марки Brent [10]. Втім, в Україні ціни на паливо з кінця лютого 2022 року до середини червня 2023 року зросли на 28%, пройшовши піковий період з червня 2022 року по лютий 2023 року, коли зростання цін сягнуло понад 40% [10]. Це було зумовлено зростанням попиту на паливо для електрогенераторів, придбаних бізнесом для забезпечення роботи під час системних відключень електроенергії.

Крім того, окупація частини території України унеможливила роботу газовимірювальної станції «Сохранівка» в Луганській області. Внаслідок обстрілів було пошкоджено близько 7 000 км газових мереж. Видобуток газу в Україні у 2022 році скоротився на 22,2%, а споживання – до 30% [10, 14].

Російські військові атаки зупинили один транспортний сектор – авіацію – та заблокували роботу двох інших – морського та річкового транспорту. Як наслідок, залізничний та автомобільний транспорт був змушений працювати з набагато більшим навантаженням у напрямку західних кордонів. Сума задокументованих збитків, завданих ворогом транспортній інфраструктурі України за час повномасштабного вторгнення, оцінюється в 35-40 млрд. доларів США. Внаслідок бойових дій було пошкоджено або зруйновано 311 мостів і поромів та 24,8 тис. км доріг. Водночас на звільнених територіях вже відкрито 49 штучних споруд на дорогах державного значення для забезпечення проїзду магістральними шляхами [15, 16].

Від початку війни Укрзалізниця виконує важливу функцію евакуації населення із зони бойових дій, а залізничні вокзали стали першими пунктами притулку та гуманітарної допомоги. Проте загальний обсяг залізничних вантажоперевезень у 2022 році скоротився вдвічі через падіння вантажопотоку через українські порти та скасування ворожого транзиту [13]. Морські перевезення скоротились втричі, порівнюючи з 2021 роком [14].

22 липня 2022 року за посередництва Організації Об'єднаних Націй було укладено «Зернову угоду» з Туреччиною про безпечне транспортування зерна та харчових продуктів з портів Одеси, Чорноморська та Південного. Ця угода розблокувала експорт українського зерна та мала позитивний вплив на глобальну продовольчу безпеку. За час дії угоди Україна експортувала 16 мільйонів тон зерна [14].

Зменшення обсягів автомобільних перевезень було не таким значним завдяки допомозі ЄС та відкриттю нових пунктів пропуску на західному кордоні України. З метою підтримки українського експорту ЄС підписав угоду з Україною, яка тимчасово дозволила імпорту української продукції автомобільним транспортом без обмежень. З цією метою ЄС скасував дозвільну систему для вантажних автомобільних перевезень з Україною [17].

Автомобільна та залізнична інфраструктура забезпечує евакуацію та переселення населення, доставку військової техніки та гуманітарних вантажів, сприяє функціонуванню економіки, соціальної сфери та промисловості. Найбільш залежними від транспортної

галузі є сільське господарство, металургія, вугільна промисловість, гірничо-металургійний комплекс та оборона. Через географічні особливості країни та структуру реального сектору економіки, особливо експортоорієнтованих сегментів, залізничний та автомобільний транспорт, надаючи послуги, що задовольняють потреби матеріального виробництва та невиробничої сфери (включаючи частину військових та спеціальних перевезень), є ключовою ланкою всього вантажного транспортно-логістичного комплексу України, транспортуючи щорічно найбільшу частку вантажів. Незважаючи на значні пошкодження транспортної інфраструктури України під час війни, ведеться поступова робота з її відновлення, відкриття нових маршрутів та логістичних хабів, залучення іноземних коштів, оновлення рухомого складу, що допомогло їй повноцінно виконувати свої основні функції. Поточні напрацювання та зміни стануть основою для її післявоєнного розвитку. Наявні потужності для перевезення вантажів через західні прикордонні переходи використовуються лише на 55,8%. Основною причиною недовикористання є обмежена пропускна здатність європейської залізничної мережі. Залізничний транспорт в Європейському Союзі є другорядним видом транспорту. В Європі більше товарів перевозиться автомобільним транспортом, а в окремих країнах – водним, також дуже добре розвинені контейнерні перевезення. В ЄС лише від 15% до 35% вантажів перевозиться залізницею. В Україні цей показник становить приблизно 65%. [2, 14, 18].

Сільськогосподарський сектор скоротився приблизно на 25% у 2022 році через падіння виробництва рослинницької продукції та скорочення поголів'я худоби [13]. Під час весняної посівної було засіяно на 30% менше земель, ніж у 2021 році передусім через тимчасову окупацію територій з сільськогосподарськими угіддями, а також внаслідок проблем із доступом до пального [13]. Це призвело до зниження врожайності більшості культур, порівнюючи з рекордними показниками 2021 року. Загалом урожай 2022 року перевищив показники 2012 року, але став нижчим, ніж у всі наступні роки. Через блокаду морських портів українські фермери не змогли вчасно експортувати врожай 2021 року. Крім того, частина елеваторів опинилася на тимчасово окупованій території, а частина була повністю або частково зруйнована армією країни-загарбника. Як наслідок, Україна почала використовувати мобільні сховища, такі як рукави [17].

Тваринництво також постраждало від війни: худоба та птиця гинули від обстрілів. Навесні через невизначеність і бойові дії птахофабрики не змогли вчасно закласти яйця в інкубатори. Це призвело до зростання цін на яйця восени вище традиційних сезонних коливань [13]. Втрата сільськогосподарських угідь та техніки, необхідність введення в експлуатацію генераторів, зростання цін на пальне, довша і дорожча логістика, а також неможливість скористатися перевагами високих світових цін, негативно вплинули на фінансові показники аграрних компаній.

Підприємства реального сектору економіки України й надалі вестимуть боротьбу з викликами щодо відновлення та розвитку діяльності у 2023 році. Серед них найтяжчим є:

- невизначеність щодо тривалості та інтенсивності бойових дій на території суверенної України, що може призвести до збільшення людських втрат та подальшої вимушеної міграції населення, суттєвого скорочення обсягів зовнішньої торгівлі, продовження руйнування важливих об'єктів інфраструктури, збільшення втрат економічного та виробничого потенціалу, зростання логістичних витрат для промислових та сільськогосподарських підприємств, зниження їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості;

- збереження високого ризику монетизації бюджету через вимушену додаткову грошову емісію, секвестр бюджетних видатків і, як наслідок, звільнення працівників органів державного управління, а відтак, загострення соціальних проблем, скорочення бюджетної підтримки бізнесу, що негативно вплине як на обсяг платоспроможного попиту в економіці, так і на обсяги виробництва, подальші шоки попиту та пропозиції, які можуть прискорити цінову динаміку;

- можливість реалізації загрози нових втрат від врожаю 2023 року, зокрема через знищення країною-агресором як посівів на полях, так і сховищ для зберігання зібраного зерна, що призведе до зменшення експортного потенціалу аграрного сектору та, відповідно, валютних надходжень від експорту, падіння виробництва в переробній промисловості, дефіциту продовольства на внутрішньому ринку та зростання споживчих цін на продукти харчування, які займають значну частку у споживчому кошику;

- економічна, соціальна та екологічна необхідність ліквідації наслідків підриву дамби Каховської ГЕС для мінімізації та запобігання трагічному розвитку подій та прискорення відновлення інфраструктури постраждалих територій. Міністерство інфраструктури

України вже розпочало стратегічний проект з відновлення водопостачання у постраждалих регіонах. Існує низка технічних рішень, спроможних забезпечити міста водою на життєво важливому рівні. Це і використання плавучих насосних станцій, і забір води на Миколаївському водосховищі та подача її трубопроводом до існуючих мереж, і можливість буріння свердловин.

Відновлення Каховського водосховища та нормалізація роботи іригаційних систем, за оцінками міжнародних експертів, обійдеться приблизно в 2,2 млрд. доларів США. Первинне відновлення інфраструктури, такої як системи водопостачання, могло б зайняти приблизно 2-3 місяці, але повне відновлення водопостачання може зайняти кілька років [19].

Також станом на червень 2023 року Національна рада з відновлення України від наслідків війни розглядає можливість реалізації впродовж

2023-2025 рр. 580 проектів загальною вартістю 350 млрд. доларів США, а до 2032 року планується ще 270 проектів на суму 400 млрд. доларів США. Вони спрямовані на зміцнення оборони та безпеки, відбудову чистого та захищеного середовища, відновлення та модернізацію житла, а також інфраструктури постраждалих регіонів, розбудову цифрової держави, інтеграцію в ЄС, енергетичну незалежність та зелений курс, покращення бізнес-середовища, забезпечення конкурентного доступу до капіталу, розширення та інтеграцію логістики з ЄС, забезпечення ефективної соціальної політики, розвиток системи освіти, модернізацію системи охорони здоров'я [9].

Ділові очікування українських підприємств є стриманими щодо швидких істотних позитивних зрушень у найближчий час. Втім, невизначеність ведення бізнесу, за результатами опитувань, сягає за термін довший трьох-шести місяців залежно від виду діяльності [11]. Водночас загальна економічна кон'юнктура знаходиться під тиском ризику інфляційних зрушень через скорочення валового внутрішнього продукту за підсумками першого кварталу 2023 року на 10,4% [13]. Крім того, якщо поточні тенденції збережуться, то у червні цього року загальне дефіцитне сальдо зовнішньої торгівлі товарами майже зрівняється з показником за весь 2022 рік. У зв'язку з цим можлива зміна монетарних важелів впливу НБУ на національну економіку з метою її стабілізації.

Висновки. Повномасштабна військова агресія росії проти суверенної України визначила розвиток економічних, а подекуди і політичних подій не лише в нашій країні, а й далеко за її межами. Так, українські підприємства зазнали значних втрат через війну, як і життя усіх українців, однак продовжують долати щоденні труднощі, намагаючись вижити та зберегти свій бізнес, розірваний на шматки жорстокою війною. Втім, навіть серйозні перебої з електропостачанням, які подекуди переросли у блекаути, не зупинили вітчизняний бізнес. Україна продемонструвала стійкість у боротьбі, твердо відданість євроінтеграційному курсу та готовність до змін на краще. Підсумовуючи, можна сказати, що досягненнями нашої країни є збереження незалежності, консолідація зусиль міжнародної спільноти для забезпечення перемоги України, збереження стабільності в банківському секторі та утримання цінності національної валюти в межах валютного фарватеру.

До перемоги у війні та в перші повоєнні роки Україна потребуватиме величезних ресурсів для відбудови промислової та соціальної інфраструктури, відновлення виробничих потужностей і житлового фонду, забезпечення доступу до соціальних та медичних послуг.

У середньостроковій перспективі до цих завдань приєднуються завдання щодо розбудови сталої енергоефективної та інклюзивної інфраструктури, стимулювання розвитку конкурентоспроможної промисловості та підвищення якості людського капіталу. Безумовно, вирішення питань відбудови та розвитку економіки України вимагатиме ефективної та скоординованої роботи всіх регуляторних та управлінських органів, а також гармонізації монетарної та фіскальної політики для уникнення непродуктивних бюджетних втрат.

Втрата людського капіталу є основним викликом для післявоєнного відновлення України. Українська бізнес-спільнота очікує від Уряду певних кроків для підтримки економіки. Тому необхідно вже зараз розробляти та впроваджувати реформи, які сприятимуть залученню інвестицій в країну і, відповідно, створенню робочих місць, а отже, поверненню українців з-за кордону.

Відповіддю держави на суспільний запит щодо відновлення та відбудови України є низка заявлених міжнародних проєктів, що включають сприяння залученню іноземних інвестицій в нашу країну, розширення реалізації курсу на євроінтеграцію через гармонізацію законодавства України з нормами ЄС, сприяння та підтримку бізнесу у виході на європейські ринки, протидію тіньовій економіці, яка створює нерівні правила гри на ринку та заважає прозорому бізнесу рухатись вперед, і, звичайно, продовження діджиталізації державних

послуг, інструментів контролю та регулювання для забезпечення їх ефективності.

Стратегічна перспектива для України – стати країною-членом Євросоюзу. Безумовно, це вже нині є ключовою рушійною силою для змін в діяльності вітчизняних підприємств, адже вони претендують на роль повноправних учасників європейського ринку, що вимагає набуття умінь ведення бізнесу за новими правилами. Входження до ЄС означає зростання конкуренції для українських виробників. Тому, уже зараз необхідно розпочинати роботу над підвищенням конкурентоспроможності власних підприємств задля забезпечення здатності освоєння нових економічних можливостей, зокрема, через розширення горизонтів щодо ринків збуту та залучення додаткових інвестицій в українську економіку.

Звичайно, в умовах війни, марно сподіватися на відчутний економічний підйом, тому описані у статті економічні очікування бізнесу щодо найближчої перспективи цілком реалістичні. Проте не варто обмежуватися критичним мисленням – слід відповідально та самовіддано працювати кожному на своєму місці, забезпечуючи максимум суспільного результату. Перемога настане, і перший рік після неї буде особливо непростим, а повоєнне відновлення загалом буде тривалим та складним. Нам усім потрібно докласти зусиль, щоб реальністю стало і відновлення економіки, і підвищення добробуту населення, і нові ефективні та прозорі перспективи для розвитку бізнесу.

Список літератури

1. Європейська Бізнес Асоціація: офіційний сайт. URL: <https://eba.com.ua/> (дата звернення 01.06.2023).
2. Київська школа економіки: офіційний сайт. URL: <https://kse.ua/ua/> (дата звернення 01.06.2023).
3. Гудзь Т. П., Брусов Н. О. Повоєнна трансформація економічного потенціалу українських підприємств для освоєння євроінтеграційних можливостей. Науковий вісник ОНЕУ. 2022. №11–12. С. 28–34.
4. Ільченко В. М., Кисельов В. Р. Підтримка соціального підприємництва під час війни та подальша відбудова. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: Економічні науки. 2022. № 4. С. 37–42.
5. Програма ЄС «Цифрова Європа» (2021-2027). URL: <https://business.diiia.gov.ua/digital-europe-programme> (дата звернення 04.06.2023).
6. Міщенко В. І. Світовий досвід державної підтримки використання цифрових технологій та можливості його адаптації в умовах України. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: Економічні науки. 2022. №1. С. 148-160.
7. Варналій З. С., Бондаренко С. М. Фінансова безпека підприємств України в умовах війни та повоєнного відновлення. Економічний вісник університету. 2023. Вип. 56. С. 106-113.
8. Шумак Л. В., Філіппов О. В. Український досвід економічного розвитку проектних та будівельних підприємств у довоєний, військовий та післявоєний періоди. Просторовий розвиток. 2022. Вип. 1. С. 165-182.
9. План відновлення України: офіційний сайт. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 07.06.2023).
10. Статистика Міністерства фінансів України: офіційний сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/> (дата звернення 04.06.2023).
11. Національний банк України: офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 07.06.2023).
12. Гудзь Т. П., Герчіков М. О. Банківська система України в умовах війни. Науковий вісник ОНЕУ. 2023. №1/2. С. 53-58.
13. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 07.06.2023).
14. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій: офіційний сайт. URL: <http://www.ier.com.ua/ua> (дата звернення 02.06.2023).
15. Ринок вантажних перевезень у 2022 році. URL: <https://trademaster.ua/articles/313620> (дата звернення 03.06.2023).
16. Лучникова Т. П., Тарновська І. В., Воробйов Є. В. Адаптація транспортних підприємств України до умов воєнного стану. Бізнес Інформ. 2023. № 1. С. 116-122.
17. Прокопишин О. С., Трушкіна Н. В., Сербіна Т. В. Щодо організації зовнішньоекономічної логістичної діяльності аграрних підприємств в умовах війни. Вісник економічної науки України. 2022. № 1. С. 209-217.
18. Шугалій А. М. Сучасні тенденції і проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах воєнного стану. Економічний вісник університету. 2023. Вип. 56. С.

65-76.

19. Новицький Д. Підрив Каховської ГЕС: чотири категорії наслідків та план подальших дій. Економічна правда. 2023. 14 червня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/14/701156/> (дата звернення: 15.06.2023).

References

1. Yevropeiska Biznes Asotsiatsiia: ofitsiyni sait [European Business Association: website]. Retrieved from: <https://eba.com.ua/> (accessed 01 June 2023) [In Ukrainian].
2. Kyivska shkola ekonomiky: ofitsiyni sait [Kyiv School of Economics: website]. Retrieved from: <https://kse.ua/ua/> (accessed 01 June 2023) [In Ukrainian].
3. Hudz, T. P., & Brusov, N. O. (2022). Post-war transformation of the economic potential of Ukrainian enterprises for the development of European integration opportunities. *Naukovyi visnyk ONEU*, 11–12, 28–34 [In Ukrainian].
4. Ilchenko, V. M., & Kyselov, V. R. (2022). Support of social entrepreneurship during the war and subsequent reconstruction. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. Serii: Ekonomichni nauky, 4, 37–42 [In Ukrainian].
5. Prohrama YES «Tsyfrova Yevropa» (2021-2027) [The EU's Digital Europe programme (2021-2027)]. Retrieved from: <https://business.diiia.gov.ua/digital-europe-programme> (accessed 04 June 2023) [In Ukrainian].
6. Mishchenko, V. I. (2022). World experience of state support for the use of digital technologies and the possibility of its adaptation in Ukraine. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*. Serii: Ekonomichni nauky, 1, 148-160 [In Ukrainian].
7. Varnalii, Z. S., & Bondarenko, S. M. (2023). Financial security of Ukrainian enterprises in the conditions of war and post-war recovery. *Ekonomichni visnyk universytetu*, 56, 106-113 [In Ukrainian].
8. Shumak, L. V., & Filippov, O. V. (2022). Ukrainian experience of economic development of design and construction enterprises in the pre-war, war and post-war periods. *Prostorovyi rozvytok*, 1, 165-182 [In Ukrainian].
9. Plan vidnovlennia Ukrainy: ofitsiyni sait [Recovery plan of Ukraine: website]. Retrieved from: <https://recovery.gov.ua/> (accessed 07 June 2023) [In Ukrainian].
10. Statystyka Ministerstva finansiv Ukrainy: ofitsiyni sait [Statistics of the Ministry of Finance of Ukraine: official website.]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/> (accessed 04 June 2023) [In Ukrainian].
11. Natsionalnyi bank Ukrainy: official sait [National Bank of Ukraine: website]. Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/> (accessed 07 June 2023) [In Ukrainian].
12. Hudz, T. P., & Herchikov, M. O. (2023). The banking system of Ukraine in the conditions of war. *Naukovyi visnyk ONEU*, 1-2, 53-58 [In Ukrainian].
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni sait [State Statistics Service of Ukraine: website]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 07 June 2023) [In Ukrainian].
14. Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii: ofitsiyni sait [Institute of Economic Research and Policy Consultation: website]. Retrieved from: <http://www.ier.com.ua/ua> (accessed 02 June 2023) [In Ukrainian].
15. Rynok vantazhnykh perevezen u 2022 rotsi [Freight transport market in 2022]. Retrieved from: <https://trademaster.ua/articles/313620> (accessed 03 June 2023) [In Ukrainian].
16. Luchnikova, T. P., Tarnovska, I. V., & Vorobiov E. V. (2023). Adaptation of transport enterprises of Ukraine to the conditions of martial law. *Biznes Inform*, 1, 116-122 [In Ukrainian].
17. Prokopyshyn, O. S., Trushkina, N. V., & Serbina, T. V. (2022). On the organisation of foreign economic logistics activities of agricultural enterprises in wartime. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, 209-217 [In Ukrainian].
18. Shuhalii, A. M. (2023). Modern tendencies and problems of foreign economic activity of enterprises under martial law. *Ekonomichni visnyk universytetu*, 56, 65-76 [In Ukrainian].
19. Novytskyi, D. (2023). The explosion of the Kakhovka HPP: four categories of consequences and a plan of further actions. *Ekonomichna pravda*, 14 June. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/14/701156/> (accessed 15 June 2023) [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.05.2023

Прийнята до публікації 10.05.2023